

1. *PRAEFATIO BREVISSIMA:* VÝCHODISKO, CÍL A POUŽITÁ METODOLOGIE

Věda není jednotná. Toto tvrzení zůstává v platnosti ve 21. století stejně, jako platilo před zhruba čtyřmi staletími, kdy se novověká věda rodila. Hledání univerzální vědecké metody, snaha o ustavení definitivní a nezpochybnitelné ontologie, definice vědy a její demarkace vůči ne-vědě, jednotné vzdělávání založené na neotřesitelných poznatcích a jejich dokladech a důkazech, popularizace vědy ve veřejném prostoru a její uchovávání a tradování v čase – všechny tyto kulturní problémy vyvstaly už v raném novověku a s filosofií vědy 20. století spíše jen nabyly na palčivosti a začaly být exaktněji řešeny, než že by se objevily zčistajasna.

V předkateziánské západní Evropě bujel renesanční skepticismus ne nepodobný „postmoderní situaci“:¹ poreformační církevní rozkol, konfesionalizace a bezprecedentní nábožensko-politické konflikty, které v druhé polovině 16. století na kontinentu přerostly za hranice Sváté říše římské, zvláště do Francie, vyděsily a vyčerpaly někte-

---

¹ Lyotard, J.-F., *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*, Les Éditions de minuit, Paris 1979. Česky viz Lyotard, J.-F., *Postmoderní situace*, in: týž, *O postmodernismu*, přel. J. Pechar, Filosofický ústav AV ČR, Praha 1993.

ré učence natolik, že intelektuálně přilnuli k epistemologické skepsi pyrrhónského typu.² Metodická skepse Reného Descarta (1596–1650), která nalezla absolutně jistý základ pravdivého poznání v principu *cogito*, byla právě a především reakcí na ‚post-pravdivou‘ filosofii francouzských skeptiků.³

Časově Descartově vystoupení (1637, 1641)⁴ předchází odlišný, i když komplementární bod zlomu v dějinách raně novověké všeobecné reformy vědění, totiž program Francise Bacona (1561–1626), jak jej již roku 1605 představil ve spise ‚Pokrok poznávání‘ (*The Advancement of Learning*) a rozpracoval pak roku 1620 do programu ‚Velikého obnovení věd‘ (*Instauratio magna*) v *Novém organu*.⁵ Avšak

² Viz Popkin R. H., *The History of Scepticism: From Savonarola to Bayle*, Oxford University Press, Oxford 2003; Sinnott-Armstrong, W., *Pyrrhonian Skepticism*, Oxford University Press, Oxford 2004.

³ Takřka ikonickým představitelem renesančního skepticismu byl Michel de Montaigne (1533–1592). Česky viz Montaigne, M. de, *Zásady vychovatelské*, ed. V. Petřů, Fr. Bayer, Pířerov 1886; Montaigne, M. de, *Essaye*, přel. J. Dvořáček, J. Otto, Praha 1917; Montaigne, M. de, *Eseje*, přel. V. Černý, Odeon, Praha 1966, reprint ERM, Praha 1995; Montaigne, M. de, *Eseje*, přel. V. Černý a V. Jamek, Arbor Vitae, Praha 2008, reprint 2021. Pro komparativní studii o Montaignovi a Komenském viz Llinas Begon, J. L., From Montaigne to Comenius: Philosophical and Pedagogical Issues at the Dawn of Modern Thought, *Acta Comeniana* 20–21, 2007, s. 133–151.

⁴ Jak známo, ‚Rozprava o metodě‘ (*Discours de la Méthode*) vychází roku 1637 v Leidenu jako úvod k přelomovým vědeckým spisům ‚Dioptriķa‘ (*La Dioptrique*, AT 6), ‚Meteorý‘ (*Les Meteores*, AT 6) a ‚Geometrie‘ (*La Geometrie*, AT 6). ‚Meditace o první filosofii‘ (*Meditationes de prima philosophia*, AT 7) následují roku 1641. Česky viz Descartes, R., *Rozprava o metodě. Jak vést správně rozum a hledat pravdu ve vědách*, přel. K. Šprunk, OIKOYMENH, Praha 2016; Descartes, R., *La dioptrique = Dioptriķa*, přel. J. Fiala, OIKOYMENH, Praha 2010; Descartes, R., *Geometrie*, přel. J. Fiala, OIKOYMENH, Praha 2010; Descartes, R., *Meditace o první filosofii. Námitky a autorovy odpovědi*, přel. a pozn. opatřili P. Glombíček; T. Marvan a P. Zavadil, OIKOYMENH, Praha 2003.

⁵ Bacon, F., *The Advancement of Learning*, ed. M. Kiernan, in: OFB 4, Oxford, Oxford University Press 2000; Bacon, F., *The Instauratio magna, Part II: Novum organum*, ed. G. Rees a M. Wakely, in: OFB 11 Oxford, Oxford University Press 2004; česky viz Bacon, F., *Nové organon*, přel. M. Žúna, Svoboda, Praha 1974, reprint 1990. Pro komparativní studii o Baconovi a Komenském viz Čížek, J., *Komenský a Bacon. Dvě raně novověké cesty k obnově vědění*, Pavel Mervart, Červený Kostelec 2017.

ve standardních dějinách filosofie a vědy se obvykle nedočteme, že mezi Baconem a Descartem vzniká epistemologicky sice jinak založený, ale neméně významný pokus o reformu a sjednocení věd, a to ve střední a středovýchodní Evropě.⁶ Tímto pokusem je encyklopedismus a vznikl v dekádě 1620–1630.

Předložená monografická studie si proto klade jako první cíl přiblížit čtenáři předosvícenské intelektuální dějiny encyklopedismu, přesněji zrod kulturní ideje encyklopedie z několika konkrétních kognitivních metafor. Z intelektuálně prosopografického hlediska jsou jejím hlavním předmětem tzv. herbornští encyklopedisté: Johann Heinrich Alsted (1588–1638), Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1655), Jan Amos Komenský (1592–1670) – a na ně navazující Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716). Svým záběrem však práce zasahuje také k mnoha dalším, pro vznik raně novověkého encyklopedismu klíčovým postavám. Diachronně jsou to např. Raimund Lull (1232–1315), Bonaventura z Bagnoregia (1221–1274) či Mikuláš Kusánský (1401–1464), synchronně např. Valentin Weigel (1533–1588), Johann Arndt (1555–1621) či Heinrich Khunrath (1560–1605).

Druhým cílem práce je důkladně prozkoumat intelektuálně prosopografickou konstelaci osobností kolem dvojice encyklopedistů Komenský–Leibniz: síť intelektuálů, které spolu Komenského a Leibnize pojí, aniž by však tyto osoby byly vždy a ve všech případech aktéry v procesu ideace (přenosu idejí), tj. aniž by nutně byli prostředníky, jimiž Leibniz komeniánské myšlenky recipoval.

Z pohledu intelektuální geografie je předmětem studie především střední Evropa, která zde požívá výjimečné důležitosti a pozornosti, i když je vzat v potaz širší evropský kontext. Prvním ohniskem našeho zájmu jsou v kapitolách 2–4 kognitivní metafory mající jako zdrojovou sémantickou doménu OKROUHLOST (*circulus, orbis, sphaera, globus*), ROZENÍ (*generatio*), VTĚLENÍ (*incarnatio*), ZBOŽŠTĚNÍ (*deificatio, theosis*) a také SLOVO (*verbum, logos*) a KNIHU (*liber, codex, volumen*).

---

⁶ Richard Popkin nazval toto intelektuální hnutí „třetí silou“. Viz Popkin, R. H., *The Third Force in Seventeenth-Century Thought*, Brill, Leiden 1992.

Cílovou doménou je někdy SVĚT, ČLOVĚK a BŮH, jindy POZNÁNÍ, VĚDĚNÍ, VĚDA a SLOVO.⁷ V kapitolách 4–5 je pak středobodem učenecká síť kolem dvojice myslitelů Komenský–Leibniz.

Metodologickým východiskem je nám teorie kognitivní metafory George Lakoffa a Marka Johnsona (*CMT – cognitive metaphor theory*, též *conceptual metaphor theory*), dějiny metafor Ericha Rothackera (1888–1965), metaforologie Hanse Blumenberga (1920–1996), historická sémantika Reinharda Kosellecka (1923–2006) a výzkum konstelací (*Konstellationsforschung*) Marcela Stamma a Martina Mulsowa.

---

⁷ Tím navazujeme na náš předchozí výzkum: viz Pavlas, P., *Trinus liber Dei. Komenského místo v dějinách metaforiky knihy*, Vyšehrad – Bílý slon, Praha – Plzeň 2015, reprint Pavel Mervart, Červený Kostelec 2015.